

PRANTSUSE ABIVERBI *AVOIR* NING VERBI *SAVOIR* FUTUURUMIST JA KONDITSIONAALIST

P. Nurmekund

Saksa keele kateeder

Abiverbi *avoir* ning verbi *savoir* futuurumi- ja konditsionaalivormide areng kaasaegsete kujudeni on prantsuse keele ajaloolises grammatikas palju käsiteldud küsimusi, mis Lääne-Euroopa keeleteadlaste püüetele vaatamata on püsinud tänaseni lahendamata. Ebaedu peamine põhjus seisneb eelkõige uuritavale küsimusele ebaõiges formalistlikus lähenemises, mis iseenesest juba paratamatult pidi viima ebarahuldavate tulemusteni.

Et igakülgselt põhjendada kõnesoleva küsimuse taas päevakorda võtmise vajadust, esitatagu järgnevas kronoloogilises järjestuses rida Lääne-Euroopa keeleteadlaste arvamusi ja seisukohavõtte.

Friedrich Diez (1856) väidab, et ühendes *BL*, *BR* toimuvat tihti *b* siire *u*-ks. Esitatud näidete hulgas on provansi *aurai* ja prantsuse *aurai*. Rohkem seda küsimust autor enam kusagil ei puuduta.¹ Hermann Suchier (1888) peab võimalikuks vormi *j'aurai* sissetoomist vanemate kujude *j'arai*, *j'avrai* asemele prantsuse keeles kirjutavate provansaallaste poolt.² Johannes Bröhan (1889) oletab verbide *habère* ja *sapère* futuurumivormides labiaalide *b* ja *p* siiret labiodentaalseks *v*-ks: *avrai*, *savrai*. Alles hiljem olevat *v* vokaalistumisel tekkinud *aurai*, *saurai*. *V*-hääliku algse konsonantse iseloomu tõendusena esitab autor kirjutusviisi *ue* (*e* olevat selles ühendis puhtgraafiline märk) ja riime, nagu *n'avra*: *navra*, *avrai*: *navrai*, *avre*: *navre*, *aura*: *navra*, *aurez*: *navrez*. Mõnedes murretes olevat *v*

¹ Friedrich Diez, Grammatik der romanischen Sprachen. Erster Theil. Zweite, neu verfaßte Ausgabe. Bonn 1856, lk. 261.

² Hermann Suchier, Die französische und provenzalische Sprache und ihre Mundarten. Grundriß der romanischen Philologie. Herausgegeben von Gustav Gröber. Straßburg 1888—1898, 2 Bde. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. I. Band Mit 4 Tafeln und 13 Karten. Straßburg 1904—1906, lk. 836.

vokaalistumine *u*-ks toimunud juba väga vara, sest käskkirjades esinevat tavaliste *averai*, *saverai* kõrval tihtipeale vorm *orai* jne., milles diftong *au* olevat juba monoftongistunud *o*-ks. Edelamurvetes esinevat *o* kõrval ka *ou*. Kirdemurdeis olevat eriti levinud *v*-ta lühivormid *arai*, *sarai*. *V*-hääliku kadu nimetatud juhtudel ei suuda autor aga kuidagiviisi seletada.³ Wendelin Förster (1890) ei nõustu Suchier' arvamusega vormi *j'aurai* provansi päritolust, sest kuidas võinuks selline sisse tungida põhja-prantsusmaa nii ürgrahvaliku vormi asemele. Uus-prantsuse *ore* algkujudeks ei või autori arvates olla ei vana-prantsuse *arai* ega *avrai*. Tema päritolu olevat ebaselge. Tõelist selgust võivat tuua üksnes kõikide põhja-prantsusmaa kaasaegsete murdevormide kõrvutamine.⁴ Eduard Koschwitz (1892) väidab, et vormide *avrai*, *savrai* hilisem areng 16. sajandi diftongilise *au*-ni ja kaasaegse *o*-ni ei luba silmapilgukski kahelda vana-prantsuse *aurai*, hääldatult *awrai* (*aurai*) olemasolus. Selleks aga, et saavutada lõplikku lahendust kõikidele nende sõnadega ühenduses olevatele küsimustele, vajab igaüks neist autori arvates pikemat erikäsitletu.⁵ Wilhelm Meyer-Lübke (1892) väidab aga eelnevale otse vastupidist. Tema arvates tundis Ile de France'i murre, millel rajaneb muide kaasaegne prantsuse kirjakeel, vana-prantsuse keele perioodil ainuüksi vorme *avrai* ja *arai*. Selle väite kinnituseks ja *u* konsonantse iseloomu tõenduseks tsiteerib autor J. Bröhani eelnevalt käsitletud kirjutises leiduvaid riiminäiteid. Ka kakskümmend aastat hiljem (1913) on sama autor arvamisel, et vana keel tundnud ainult vorme *avrai* ja *savrai*. 16. sajandi grammatikud vältivat ilmselt kaju *aurai*, välja arvatud üksnes Lyon'ist pärinev Meigret, kes esitavat selle ainuõigena. Viimane asjaolu olevatki nähtavasti viinud Suchier' mõttele futuurumi *aurai* provansi päritolust. See arvamus vajavat aga alles tõestamist. Ka Hildi väide kirja mõjust hääldusele polevat kuidagi paikapidav sellise suulisse traditsiooni kuuluva sõna puhul. Tegemist olevat nähtavasti 16. sajandi hoovkonna- ja kirjakeele mingi ebareeglipärasusega.⁶ Gustav Körting (1893) ütleb end olevat vormi *aurai* suhtes nõutu, kuna areng *aurai* < *avrai* polevat häälikuliselt mõistetav: ühend *vr* futuurumivormides tavaliselt püsivat. Samuti ei võivat vorm *saurai* olla *aurai* lihtsaks analoogiamoodustiseks. Ka laenamine provansaali keelest olevat kahtlane. Arvatavasti olevat käesoleval puhul tegemist püüdega

³ Johannes Bröhan, Die Futurbildung im Altfranzösischen. Inaugural-Dissertation. Greifswald 1889, lk. 42—44.

⁴ Wendelin Förster, Erec und Enide von Christian von Troyes. Halle 1890. Anmerkungen, lk. 301—302.

⁵ Koschwitz, Erwiderung. Literaturblatt für germanische und romanische Philologie. Herausgegeben von Otto Behagel und Fritz Neumann. Leipzig. XIII Jahrgang. N. 2. Februar 1892. Veerg 68—69.

⁶ W. Meyer-Lübke, Antwort, veerg 70. — W. Meyer-Lübke, Historische Grammatik der französischen Sprache, I, Heidelberg 1913, § 342.

taotleda suuremat vormilist ühtlust abiverbide *avoir* ja *être* futuurumite vahel. Teiste sõnadega: võrreldes arvukate futuurumitega, mis lõpevad ühendiga vokaal + *rai*, olevat futuurumid lõpuga *-vrai* vähemuses ja seetõttu eelmistest tugevasti mõjustatavad. Seepärast olevat futuurumid lõpuga *-vrai* siirdunud *v* kadumise tõttu *rai*-lõpulisteks futuurumiteks. Nii sünenenud esmalt kuju *arai* ja sellest edasi *orai* rõhueelse *a* asendamisel *o*-ga kas perfektivormide *oi*, *ot*, *orent* või futuurumite *voldrai*, *toldrai* mõjul, millel del olevat mõisteline seos futuurumivormidega abiverbist *avoir*.⁷ Fritz Holle (1900) järgi tundvat vana-prantsuse keel ühesilbilisi vorme *avr-* (*aur-*), *auer-*, *sauer-* ja kahesilbilisi *aver-*, *saver-*. Ühesilbilised vormid tulenevat otseselt rahvaladina uusmoodustisest *habere* + *habeo*. Kahesilbilised vormid on l. pöördkonna vormide järgi analoogiamoodustised. Nentunud ja kritiseerinud riivamisi Suchier', Schwani ja Körtongi arvamus ja seletuskatseid, esitab autor omapoolse seletuse, nimetades seda tõepärasemaks mainituist. Nimelt olevat perfekti mõjul saanud ühendist *avr*: *awr* ja sellest tulenevat edasised astmed juba iseenesest: *au*:*ou*:*o*. Teatavasi murdeis aga olevat veel kaua säilinud algne aste *avr-*, mõnikord kirjutatuna *auvr-*, *sauvr-*, kus *-uv-* olevat tegelikult *uu* = *w*. Ent prantsuse keeleala kirdes esinevat juba kõige varasematest aegadest saadik kõnesolevate vormide labiaalita kujud *arai*, *sarai*, tungides sealt isegi keeleala kesk- ja loodeossa. Seletuskatseist nendib autor Försteri, Bröhani, Metzke ja eriti pooldavalt Körtongi oma, mis eeldab abiverbi *être* mõjustust.⁸ Kristoffer Nyrop (1903) väidab, et vormid *aurai*, *saurai* (reeglipärase futuurumite *avrai*, *savrai* asemel), esinedes juba 16. sajandil, olevat päritolult ebaselged.⁹ Ferdinand Brunot' (1905) järgi esinevat mõlema verbi vormide vahel väga tihe seos. Mingi seni määratlemata mõjustuse tagajärjel tekkinud vormil *avrai* 15. sajandil tendents siirduda vormiks *aurai*, mis muutunud ainukehtivaks 16. sajandil. Ent kõnesoleva nähtuse tekkimise täpne aeg ja arengu kulg olevat veel üpris ebaselged. Suurt raskust selguse saavutamisel valmistavat muide veel see, et käsikirjades ei eraldata häälikuid *u* ega *v*. Seepärast polevat selge, kas tulevat lugeda *savray* või *sauray*. Kuna käsikirjade publitseerijad esitavat kõikjal vormi *aurai*, polevat võimalik trükitud tekstidest teha mingisuguseid järeldusi.¹⁰ Friedrich Hildi (1905) arvates andis *habere habeo* vana-prantsuse keeles reeglipäraselt *avrai*, millega kõrvu

⁷ Gustav Körting, Der Formenbau des französischen Verbums. Paderborn 1893, lk. 265.

⁸ Fritz Holle, *Avoir* und *savoir* in den altfranzösischen Mundarten. Inaugural-Dissertation. Marburg 1900, lk. 77—80, 85.

⁹ Kristoffer Nyrop, Grammaire historique de la langue française. II. Copenhague 1903, § 208.

¹⁰ Ferdinand Brunot, Histoire de la langue française dès l'origine à 1900. Tome I. Paris 1905, lk. 445.

esines lühivorm *arai*. Viimase teke on autori väitmisel seletatav sellega, et abiverbina omas *avoir* eriarengut, olles sagedase tarvitamise tõttu kulumisele kalduv. Lühivorm esineb peamiselt keeleala kirdeosas. Kuid uus-prantsuse *aurai* ei võivat autori arvates pärineda ei ühest ega teisest. Ka provansi mõju ei saavat selliste igapäevaste, sageli tarvitataivate vormide puhul kõne alla tulla. Hoopis tõenäolisem olevat eeldada prantsuse mõjustusi provansaali keeles. Uus-prantsuse futuurumivormide juures seisnevat asi tõenäoliselt selles, et kirjas hakati eraldama häälikuid *u* ja *v* alles 16. sajandil. Kuni selle ajani olevat kirjutatud kõikjal *aurai*, hääldatud aga *avrai*. Kuna vastupidi provansi uudsusele ei vokaalistuvat autori arvates prantsuse keeles *v* ühendis *vr-*, siis olevat ainsaks tõenäoliseks seletusvõimaluseks kirjutatud keele seisukohalt eeldada häälduse kohandamist vigase ortograafiaga, s. o. kirjapildiga.¹¹ Eugen Herzog (1906, 1913, 1914) lausub, et vormid *aurai*, mis 16. sajandil *arai* ning *avrai* kõrval esile kerkivat, ja *saurai* olevat ebaselged.¹² Karl Vossleri (1921) arvates olevat abiverbi *avoir* futuurum *aurai* 15. sajandi selgitamatuid ja absurdsemaid moodustisi, mis oma püsima jäämise eest võlgnevat tänu eelkõige hilisemate grammatikute jõupingutustele. Häälikuseaduslike vormide *arai*, *avrai* asemele olevat ta tulnud paberilt, tekkinuna ortograafilise konventsiooni tõttu *v = u*.¹³ Adolphe Terracher (1922) eeldab homonüümse vormi *orrai* mõju.¹⁴ Leo Jordani (1923) arvates siirdus normaalne *avrai* paljudes murretes vormiks *arai*, millega liitus *savrai* > *sarai*. Hilisemad kirjakeelsed *aurai*, *saurai* põhinevat autori väitmisel *v* graafilisel eksimõistmisel vormides *avrai*, *savrai*, võivat olla aga ka murdelised ja seega vanad.¹⁵ Eduard Schwan ja Dietrich Behrens (1925) konstateerivad, et kõnesolevate verbide futuurumis ja konditsionaalis ootab *avr-* > *aur-* siirdel uus-prantsuse keeleperioodi veel usaldusväärset seletust.¹⁶ Albert Dauzat' (1930) väitel olevat

¹¹ Friedrich Hild, Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France in historisch-phonetischer Behandlung. Inaugural-Dissertation zu Bonn. Neuchatel (Schweiz) 1905, lk. 110, 114, 115.

¹² Eugen Herzog, Neuf französische Dialekttexte. Mit grammatischer Einleitung und Wörterverzeichnis. Leipzig 1906, 1914. Einleitung lk. 51; nr. 412. — Eugen Herzog, Historische Sprachlehre des Neuf französichen. I Teil. Heidelberg 1913, lk. 189.

¹³ Karl Vossler, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung. Geschichte der französischen Schriftsprache von den Anfängen bis zur klassischen Neuzeit. Heidelberg 1921, lk. 183; 1929, lk. 157.

¹⁴ Adolphe Terracher, Revue de philologie française, 1922, lk. 173—174.

¹⁵ Leo Jordan, Altfranzösisches Elementarbuch. Einführung in das historische Studium der französischen Sprache und ihrer Mundarten. Bielefeld und Leipzig 1923, lk. 288.

¹⁶ Ed. Schwan u. D. Behrens, Grammatik des Altfranzösischen. Leipzig 1925. §-d 406, 428.

raske seletada vorme *aurai*, *saurai*, mis asendasid 16. sajandil *avrai*, *arai* ja *savrai*, *sarai*. Arvamus lõunapoolsest päritolust olevat vähe tõenäoline. Teisal väidab sama autor, et *u* ja *v* eraldamatus tekstides kuni 16. sajandini tegevast probleemi peaaegu lahendamatuks.¹⁷ Pierre Fouché (1931) peab vormi *aura* rõhuta vormiks, vormi *avra* aga rõhuliseks.¹⁸ Maurice Grammont (1932) küsib, kas käesoleval juhtumil polevat tegemist lihtsalt kirja mõjuga, s. o. ebaõige lugemisviisiga, sest algselt kirjutati *savrai*, *avrai* ainult kujul *saurai*, *aurai*.¹⁹ Ferdinand Brunot ja Charles Bruneau (1933) leiavad, et futuurum verbist *avoir*: *aurai* ja verbist *savoir*: *saurai* ootavat veel rahuldavat seletust. Reeglipärased vormid vana-prantsuse keeles olevat *avrai* ja *savrai*. Alles 16. sajandil olevat *aurai*, *saurai* usaldusväärset atesteeritavad. Enne seda aega polevat üldse võimalik neid vorme teineteisest eraldada *u* ja *v* ortograafilise segiajamise tõttu.²⁰ Eugen Lerch (1933) peab nn. paberil tekkinud futuurumivormide *j'aurai*, *je saurai* jne. kehtestamist kõnekeeles vana-prantsuse häälikuseaduslike *j'avrai* ja *j'arai*, *je savrai* ja *je sarai* asemel renessansiaegsete prantsuse grammatikute teeneks. Kaasaegsete vormide omapoolse seletamise asemel piirdub autor lihtsalt Karl Vossleri ülalesitatud arvamus tsiteerimisega.²¹ Vladimir Buben (1935) mõõnab, toetudes Maurice Grammont'ile, et verbivormide *aurai*, *saurai* (pro vana-prantsuse *avrai*, *savrai*) tekkimine ebaõige lugemisviisi tõttu olevat üpris tõenäoline.²² Hans Rheinfelder (1937) väidab, et üksikuil juhtumel, mille hulka kuuluvad ka kõnesolevad verbid, olevat kahtlemata tegemist kirja mõjuga: *v* [*u*] > *u* [*u*].²³ Edouard Bourciez (1946) arvates asendusid algupärased häälikuseaduslikud kujud *avrai* ja

¹⁷ Albert Dauzat, Histoire de la langue française. Paris 1930. Tsiteeritav venekeelse tõlke järgi: A. Доза, История французского языка. Москва 1952, lk. 253. — Revue des Langues Romanes. T. LXVI. VII série — Tome VI. XXXVII—XLVII. Janvier-Décembre 1932. Montpellier 1932, lk. 401.

¹⁸ Pierre Fouché, Le verbe français, étude morphologique. Publications de la Faculté des Lettres de l'université de Strasbourg, Paris, Les Belles-lettres, 1931. Voy. Revue des Langues Romanes. T. LXII. VIIe série — Tome VI. XXXVII—XLVIII. Janvier-décembre 1932, lk. 398—401.

¹⁹ Maurice Grammont'i retsensioon Albert Dauzat' teosele «Histoire de la langue française» (Paris 1930) ajakirjas «Revue des Langues Romanes», t. LXVI, janvier-décembre 1932, lk. 485.

²⁰ Ferdinand Brunot et Charles Bruneau, Précis de grammaire historique de la langue française, Paris 1933, lk. 471.

²¹ Eugen Lerch, Französische Sprache und Wesensart. Frankfurt a. M. 1933, lk. 13.

²² Vladimir Buben, Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne. Bratislava 1935, lk. 104, N 158.

²³ Hans Rheinfelder, Altfranzösische Grammatik. Erster Teil. Lautlehre. München 1937, lk. 259.

arai 16. sajandil lõunast pärineva vormiga *aurai*. Viimasega analoogiliselt asendus ka vorm *savrai* vormiga *saurai*.²⁴

Eelnevaga esitatud materjalidest nähtub Lääne-Euroopa keeleteadlaste seisukohtade ja arvamuste suur kirjusus käsiteldavas küsimuses. Küsimus ise aga püsib lahendamata.

Ka nõukogude keeleteadlaste-romanistide teostes, mis käsitlevad prantsuse keele ajalugu, ei omistata kõnesolevale küsimusele kuigi suurt tähelepanu ja korratakse lihtsalt juba standardseks muutunud vaateid. Nii piirdub M. V. Sergijevski (1947)²⁵ ainult märkusega, et verbide *aveir*, *saveir* puhul olevat tegemist eriliste arengujuhtudega, mistõttu vormidest *avrai*, *savrai* said *aurai*, *saurai*. V. F. Šišmarjov (1952)²⁶ aga märgib, et uued futuurumivormid *aurai*, *saurai* polevat täiesti selged ja pärinevat arvatavasti lõunast. Lühivormid *arai*, *sarai* on autori arvates iseloomulikud põhjamurretele, kust nad tungisid pariisi kõnekeelde ja eksisteerisid seal kuni 16. sajandini.

Tartu ülikoolis on kõnesoleva küsimuse üle juba varem polemiseeritud. Nimetada võiks sellekohast märkust ajakirjas «Eesti Keel» nr. 1—2, 1939. Kirjutises «Ühest etimoloogiast» tuuakse praegu käsiteldav juhtum kauge paralleelnäitena kirja- ning kõnekeele vahelise lahtimõtestamisest. See toimub muidugi mõnede eespool nimetatud Lääne-Euroopa keeleteadlaste vaadete ja arvamuste mõjul. Tsiteeritud kohas võib lugeda järgmist: «Ka teistes keeltes leidub analoogilisi juhtumeid. Mainiks näitena abipöördsona *avoir* 'omama' futuurumi ning konditsionaali *aurai*, *aurais* jne., mis kumbki pole häälikuseaduslikud. Reeglipärane areng oleks andnud vastavalt *+avrai*, *+avrais* jne. Kaasaegsed kirja- ning kõnekeele vormid on saadud kirja- ning AVRAI, AVRAIS jne. häälduslikult valesti tõlgitsemisest, kusjuures ühendit AV (= av) peeti foneetiliselt vastavaks au-le. Lühivormina esines futuurumis *arai*, mille vasteid tuleb otsida kaasaegseis prantsuse murdes nn. ar-vormides. Konditsionaalis esineb murdeti näit. arə. Säärane kirja- ning kõnekeele vaheline tõlgitsemine oli võimalik seetõttu, et — murrete järgi otsustades — elav rahvakeel tundis ainult lühivorme, kuna häälikuseaduslikud kujud olid kivistunud kirjatähedesse. Seejuures näib olevat tõenäoline, et ühendi AV tõlgitsemisele au-na (fon. o) rahvapärased v-ta lühivormid andsidki otsustava tõuke. Ja tänapäeval on selline hääldamine ainumak-

²⁴ Tsiteeritud venekeelse tõlke järgi: Э. Бурсье, Основы романского языкознания. Перевод с четвертого французского издания Т. В. Вентцель. Москва 1952, lk. 572. (Sama: Edouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*. Deuxième édition refondue et complétée. Paris 1923, lk. 329, § 257; lk. 330, § 297; lk. 637, § 553. — Paris 1946, § 553.)

²⁵ М. В. Сергиевский, *История французского языка*, Издание 2-е, Москва 1947, lk. 79, § 76.

²⁶ В. Ф. Шишмарев, *Историческая морфология французского языка*. Москва-Ленинград 1952, lk. 208. — Книга для чтения по истории французского языка, Москва-Ленинград 1955, lk. 116, 24.

sev. Koguni murdeisse on ta kohati leidnud sissepääsu, sest kujud nagu *är-, o:r, or* tulenevad kahtlemata vormist *aurai*, milles Herzogi järgi *v* on n.-ö. «vokaalistunud» (vrd. Eugen Herzog, Neufranzösische Dialekttexte, Leipzig 1906, lk. 51).»²⁷

Eeltoodu kohta on esitatud ajakirjas «Eesti Keel» nr. 5, 1939 ka vastuväide, milles püütakse ära näidata sellise vaate alusest, mis tahab näha kõnesolevate futuurumi- ja konditsionaalivormide tekkimises ortograafia mõju hääldusele. Nimetatud vastuväites lausutakse muu hulgas järgmist: «— P. N. usub nendes vormides nägevat ortograafia mõju hääldusele: sõnas *AVRAI* olevat silp *AV* käsitatud *au-ks*... Üldiselt aga seesugune ortograafiline segadus takistab täpsemalt käsitlemast *v*-hääliku vokaliseerumise aega sõnades *avrai, savrai* ning niisugune kronoloogiline ebatäpsus teeb ka üsna keeruliseks selle nii ebaootuspärase foneetilise nähtuse jälgimise. Kuigi Bourciez usub siin nägevat mingit lõuna-prantsuse murrete mõju ja Terracher kokkulangemist sõnaga *orrai* (futuurumi vorm sõnast *oir* 'kuulma'), siis ometi romaani keelte uurijad oma enamikus eelistavad selle küsimuse lahtiseks jätmist ja on väheusutav, et keegi nendest oleks nõus P. N. seletusega. Kui aga prantsuse keele häälduses siiski avaldub palju ortograafia mõjustusi, siis on need üldiselt ikkagi väga hilised ja ilmnevad peamiselt sõnade lõpposistes, harvemini aga tüvedes, nagu seda oletab käesoleval puhul P. N.... Mis puutub vanadesse nähtustesse, siis tuleb neid vaadelda kõige suurema ettevaatusega. Eriti tuleb silmas pidada asjaolu, et ajastul, mil kõneldi ja kirjutati vana- ja keskprantsuse keelt, polnud kirjaoskus kuigi suur. Seepärast ei saa ka mitte ülehinnata kirjaõppimise mõju tolleaegsele hääldusele. Meie päevil seevastu aga on üldiselt levinud ortograafiatundmine teguriks, mis põhjustab teatavate ortograafiliste nähtuste mõju hääldusele.

Arvestades kõiki eelesitatud asjaolusid on väheusutav, et *AV* lugemine *au-ks*, mida oletab P. N., on toimunud just kahe nii tähtsa ja üldtarvitatava verbi, nagu on seda *avoir* ja *savoir*, konjugtsioonis, kuna samas aga nimetatud nähtus pole mitte aset leidnud substantiivides nagu *cadavre* 'surnukeha', *havre* 'sadam' ja verbis *navrer* 'kurvastama'.»²⁸

Esitatud vastuväites vajavad mõned seigad olulist õiendamist. Käesoleva kirjutise alguses toodud materjalide põhjal võib täielikult kummutatuks lugeda vastuväite seda osa, mis peab nende ridade kirjutajat arvamuse autoriks kirjaõppimise mõjust käsitletavate verbivormide kujunemisel. Vastuväite selle osa õiendamiseks aga, milles kõneldakse, et prantsuse keele häälduses esinevad ortograafia mõjustused olevad suhteliselt väga hilised ja

²⁷ P. Nurmekund, Ühest etümoloogiast. «Eesti Keel» nr. 1—2, 1939, lk. 47.

²⁸ L. Vaganay, Postskriptum ühe poleemika puhul. «Eesti Keel» nr. 5, 1939, lk. 135.

ilmnevat peamiselt sõnade lõpuosistes, harvemini aga tüvedes, piisab viitamisest V. Bubeni ja Maurice Grammont'i vastavatele uurimustele, millest nähtub, et kirjpildile omistati küllaltki tähelepanu juba kaugel keskprantsuse keeleperioodil ja ortograafia mõjustusi võib esineda kõikjal sõnas.²⁹ Ühendi *-vr-* säilimise põhjused substantiivides nagu *cadavre* 'laip', *havre* 'sadam' ja verbis *navrer* 'kurvastama' selguvad edaspidi.

Marksistliku keeleteaduse kontseptsioonide seisukohalt tuleb keelt uurides lähtuda uuritavast keelest enesest, mis areneb oma sisemiste seaduste järgi. Need keele sisemised seadused avalduvad oma konkreetse kujul keele arengu protsessides ja on keeles toimivate pidevate kvalitatiivsete muutuste seadused.

Käesolevas kirjutises vaadeldakse häälikute kvalitatiivseid muutusi pika aja kestel ühe teatud konkreetse keele (ladina keele) piirides, mis aegapidi segmenteerub ja hargneb tütarkeelteks. Uuritava küsimuse piiratud ulatuse tõttu käesoleval puhul tuleb toimunud muutuste selgitamisel lähtuda keelte nn. eriseloomuga sisemistest seadustest, mis on teatavasti tihedasti seotud iga üksiku keele individuaalse omapäraga ja täiduvad tema konkreetse struktuuri baasil. Prantsuse keel on ladina keele järeltulijaid ja jätkajaid kaasajal. Siire ühelt etapilt teisele toimus pikkamööda. Eelneval etapil mõjunud sisemised seadused ei katkenud järsku, vaid kandusid osaliselt üle ka uude etappi. Alles seejärel, kui areneva keele struktuuris ilmnes eelneva etapiga võrreldes olulisi kvaliteedimuutusi, ei püsinud ka eriseloomuga sisemised seadused enam stabiilseina, vaid muutusid ja vaheldusid keele arengu protsessis.

Verbide *avoir* ja *savoir* futuurumi- ning konditsionaalivormide arengus ilmneb väga kujukalt ühe sellise eriilmega sisemise seaduse toime. Kandudes ladina keele perioodist järgnevasse prantsuse keele perioodi, mõjus ta seal teatud aja kestel ja asendus lõppeks uuega, mille toime tulemuseks ongi kõnesolevate vormide kaasaegsed kujud.

Kõigepealt taandame abiverbi *avoir* ning verbi *savoir* futuurumi ja konditsionaali kaasaegsed vormid nende ladina algkujudeni.

Futuurum: 1) *aurai* < *avrai* < +*aḅ(ē)raio* < +(h)*aḅer(e)* (h)*aḅeō* < *hābēre hābēō*;

2) *saurai* < *savrai* < +*sab(ē)raio* < +*saber(e)* (h)*sabeō* < +*sapēre habeo* < *sāpēre hābēō*.

Konditsionaal: 1) *aurais* < *avrais* < *avrois* (-s analoogiliselt üle kandunud ainsuse 2. isikust) < *avroie* <

²⁹ V. Buben, *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne*. Bratislava 1935, lk. 104. Maurice Grammont, *Traité pratique de prononciation française*. Paris 1925, lk. 63.

av(e)reie < *+abēreā* < *+abēr abēa* < *+(h)abēr(e)*
(h)abēba (m) < *hābēre hābēbām*.
 2) *saurais* < *savrais* < *savrois* (analoogiline -s)
 < *sav(e)reie* < *+sabēreā* < *+sabēr abēa* < *+sab-ēr(e)*
(h)abēba(m) < *+sapēre habebam* < *sāpēre hābēbām*.

Nagu eelnevast nähtub, on meil tegemist romaani (võib-olla teataval määral isegi juba rahvaladina) häälikuühendiga *-vr-*, mille päritolu on antud juhul kaunis erinev. Abiverbi *avoir* puhul on see taandatav järgmiselt: *vpr. -vr-* < rlad. *-v(e)r-*, *-b(e)r-*, *-b(e)r-* < klad. *-ber-*; verbi *savoir* puhul aga: *vpr. -vr-* < rlad. *-v(e)r-*, *-b(e)r-*, *-b(e)r-*, *-per-* < klad. *-per-*. Viimase verbi puhul oleks nentida kaht muutust, mis toimusid sõnas juba varakult lääne-romaani alade rahvaladina keeles, nimelt: 1) siirdumine kolmandast pöördkonnast teise pöördkonda (klad. *sāpēre* > rlad. *sapēre*; viimane vorm esineb muide ka idaromaani aladel) ja 2) intervokaalne *p* > *b*, mis läbib sama arengu nagu algupärane rlad. *b*.³⁰ Intervokaalse sulghäälikuga toimuvad foneetilised muutused on tegelikult naabruse oraalsetest johtuva sulu pidev lõdvenemine klusiili artikuleerimisel.

Klad. *v(u)* hääldus algupäraselt veel klassikalisel ajastul poolkonsonandi *u*-na. Nii oli *v* Cicero ajal (106—43. a. enne m. aega) üpriski tugeva vokaalivärvinguga. Grammatik Velius Longus (2. sajandi keskel meie aja järgi) lausub, et *u* sõnas *ualente* «sonat cum aliqua aspiratione». Ent juba varakult (keisririigi ajal, s. o. 27. a. enne m. aega — 284. a. m. aja järgi) saab temast huultevahelises kitsas pilus artikuleeriv bilabiaalne hõõrdhäälik *β*. Nii esineb keisririigiaegseis kreeka raidkirjades lad. *v*. ekvivalendina kreeka *ov* ning *β*. Eriti tavaliseks muutub *β* (*β*) pro *v* 1. sajandist meie aja järgi, näiteks: *lebāre* pro *lēvāre*, *lēuāre*. Ka on täht *v* suhteliselt hiline kirjamärk varem eranditult esinenud *u* kõrval ja asemel. Hiljem sai bilabiaalsest hõõrdhäälikust labiodentaalne sulghäälik, ent mitte kõikides provintsid. See artikulationimuutus näib esmalt olevat toimunud sõna algul. Nii esinebki hilisemates raidkirjades sõnaalgulise *v*- asemel *f*-, näiteks: *fixit* pro *vixit*, *uixit*. Selline kirjutusviis tohiks tähistada bilabiaalse artikulationi asendamist moodusega alahuul vastu ülahambaid. Kuigi see sõnaalguline areng näib enamikus olevat lõpule jõudmas enne 5. sajandit meie aja järgi, s. t. frankide invasiooniks Galliasse, on teatavatel juhtudel lad. *v*. ning germ. *w* vahel ka hiljem siiski teatav foneetiline sarnasus tajutav.

³⁰ Ed. Schwan und D. Behrens, Grammatik des Altfranzösischen. Leipzig 1925, § 125. C. H. Grandgent, An Introduction to Vulgar Latin. 1907, lk. 132, 133 (§ 314), 177 (§ 421). H. Rheinfelder, Altfranzösische Grammatik I. München 1937, lk. 286.

Nimelt läbib lad. *v*. mõningates sõnades taoliselt häälduvale germ. *w*-le analoogilise arengu ning jõuab samadele tulemustele.³¹

Klad. *b* on foneetiliselt labiaalne sulghäälik. Vokaalidevahelises asendis ilmneb aga alates 1. sajandist meie aja järgi rahvakeeles *b* muutumine bilabiaalseks hõõrdhäälikuks *ḃ*. Juba keisriiigi algusest peale esineb raidkirjades väga sageli *b* asemel *v*, kuna mõlemad olid häälduselt samastumas. Kolmandal sajandil meie aja järgi — nagu nähtub grammatikute sagedastest vihjetest ning hoiatustest — oli see samastamine rahvakeeles lõpule jõudnud ja mõlemad häälikud läbivad siitpeale ühise arengu.³²

Juba varakult evib klassikalises ladina keeles *v* (*u*) kalduvust vokaalistuda ühendeis *āu(i)* + kons. ja *āu(i)* + kons., näiteks: klad. *auceps* < *+āvi* — *cap* — *s*; klad. *cautus* < *+cāvitos* (verbist *caveō*); klad. *claudio* < *+clāvido*; klad. *naufragus* < *+navi-fragus*; klad. *gaudeo* < *+gāvideō* (perfekt *gāvīsus sum*); klad. *nauta* < *+nāvīta*, jne. Nagu nähtub, ilmub vokaalistumine, kui järgneva rõhuta vokaali kao tõttu *v* (*u*) asetub vahetult konsonandi ette. Tulemuseks on diftong, mispuhul võib arvata, et teist komponenti moodustav *u* pole siiski päris puhas vokaal. Nimetatud kalduvuse säilitab ladina *v* (*u*) ka rahvaladina (ja isegi romaani) ajastul. Hiljem lisandub talle ka temaga häälduselt samastunud intervokaalne *b* (*ḃ*). Kõnesolev vokaalistumine on omane rahvaladina keelele väga laiadelt aladel.

Ka rahvaladina keeles algab järgneva rõhuta vokaali kao tõttu vahetult kaashääliku ette sattunud bilabiaalse hõõrdhääliku vokaalistumine *a* järel juba kaunis varakult. Arengu skeem oleks järgmine: *-ab-* [*aḃ*] (+ vok.) + kons. > *au* ning *-av-* [*aḃ*] (+ vok.) + kons. > *au*. Rlad. raidkirjades ja kritseldustes esinevad vormid nagu *DONAVT* (klad. *dōnāvit*), *CVRAVT* (klad. *cūrāvīt*), *CONSVMAVT* (klad. *cōn-summāvit*), *AMAVT* (klad. *amāvit*), *PEDICAVT* (klad. *pēdicāvit*), *MILITAVT* (klad. *mīli-*

³¹ E. Kieckers, Historische lateinische Grammatik I. München 1930, lk. 94 (§ 59, 10). H. Rheinfelder, Altfranz. Gram. I, lk. 159, 163, 192. I. W. M. Lindsay, Die lat. Sprache (übers. von Hans Mohl), Leipzig 1897, lk. 89 (§ 78), 50 jj. (§ 48), 57 jj. (§ 52). В. М. Линдсей, Краткая историческая грамматика латинского языка. Москва 1948. Перевод и дополнения Ф. А. Петровского, lk. 23, 24, 32. Paul Marchot, Petite phonétique du français pré littéraire (VIe—Xe siècles). Fribourg (Suisse) 1901, lk. 62.

³² W. M. Lindsay, Die lat. Sprache, lk. 89 (§ 78), 50 jj. (§ 48). E. Kieckers, Historische lateinische Grammatik I, lk. 120 (§ 91, 1). C. H. Grandgent, An Introduction to Vulgar Latin, lk. 105 (§ 248), 134 (§ 318), 135 (§ 322). H. Rheinfelder, Altfranz. Gram. I, lk. 286. Ed. Schwan und D. Behrens, Grammatik des Altfranzösischen, § 26, § 106. Fr. Diez, Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn ⁵1882, lk. 235.

tāvit), *PVGNAV* (klad. *pūgnāvit*), *EDVCAV* (klad. *ēducāvit*) jne. Rahvaladina sõnavaras esineb iseloomulikke sõnakujusid, nagu *+āvīca* [*ābīca*] (klad. *avis*) > *+aḥca* > *auca*, rahvaladina sõnade nimistuis (glossae) *oca* — vpr. *oe*, *oie*, uuspr. *oie*; *+āvīcēllu* > *aucellu* — pr. *oiseau*; *avidus* > *audus* (Plautusel); *pārābōla* (kr. ἡ παραβολή) > *+parābla* > *+paraula* — vprov. *paraula*, pr. *parole*; *tābūla* > *+taḥla* > *+taula* — vprov. *taula*, pik. murdes *taule*; pr. *tôle* 'plekk' pärineb kas pik. murdest või prov. keelest; *fābūla* > *+faḥla* > *+faula* — vprov. *faula* ja *fabla*; *gabata*, rlad. keeles ka *gavata* (*gaḥata*) *vōi* *+gavita* > *+gabta* > *+gauta* romaani keeleala mõnedes osades; *stābūlum* > *+staḥlu* — rum. *staul*; *diābōlum* — pr. põhja- ning kirdemurretes *diaule*.

Et kõnesolev sisemine seadus oli omane ladina keelele tema kogu ulatuses, nähtub lisaks veel ühest tema tütaridroomist, nimelt sardi keelest ja murretest. Eriti vähe muutusi esineb vana-sardi keeles. Ja võib väita, et see algne olukord püsib tänaseni eriti just kaasaegseis sardi keskmurdeis. Vana-sardi kirjalikes mälestistes ilmneb *b* ja *v* täielik kokkulangemine. Absoluutses sõnaalguses ja helitu konsonandi järel esineb beetatsism, mujal sõnas aga leidub mурdeti kas *u* või *ḥ*. Konsonantide *r* ja *l* ees, eriti aga ühendis *aur* (*au* < *av*) püsib *au* hoopis kaua. Vana-sardi keeles esineb rlad. *lauru* kujul *lauros*, *labru*, *in Labros* ja rlad. *Laurentiu* kujul *Labrenthu*, *Laurentho*, fem. rlad. *Laurentia* kujul *Labrenza*. Suurtes joontes peegeldub selline olukord ka kaasaegseis sardi murdeis, eriti aga tsentraalmurdeis. Teistes murretes esineb kadu. Nii annavad *b* ja *v* kaasaegses bitti maa-murdes, nuoro, barbagia ja fonni murdes rahvapäraseis sõnus *v* (*ḥ*), mis on bilabiaalne hõõrdhäälik «dolcissimo et molto vicino al b». Logudori ühiskeeles ja kampaania murdes esineb *v* ja *b* kadu üle *ḥ* > $\emptyset$, näiteks logud. *pamēntu*, kamp. *pomēntu* < rlad. *+paumentum*. Kadu esineb ka rlad. sõnast *Laurentiu* tulenevais nuoro *Larēḥu*, logud. *Larēntu* ja kapid. *Larēntsu*.

Ka Lõuna-Itaalias ja Sitsiilias on hääldusviis *tawru*, *lawru* jne. üldiselt tuntud.³³

Normandi, pikardi ja vallooni murdealadelt pärinevais ürikuis leidub sõnakujusid, kus ühendis *-aḥl-* on bilabiaalne hõõrdhäälik *ḥ* vokaalistunud *a* järel. Esitatavad näited on võetud Ed. Schwani ja D. Behrensi *Grammatik des Altfranzösischen* III osast. Seal leiduvais tekstides eraldab väljaandja *u*-d ning *v*-d (v. samas lk. 2). Neis esineb lk. 114, nr. LXXIX. Seine-Inférieure (: Treport)

³³ Max Leopold Wagner, *Historische Lautlehre des Sardischen*. Halle (Saale) 1941, lk. 14, § 18; lk. 15, § 18; lk. 22, § 33; lk. 23, § 33; lk. 24, § 33; lk. 65, § 96; lk. 95, § 149, § 150; lk. 96, § 150; lk. 97, § 150, § 151; lk. 98, § 152, § 153, § 154; lk. 100, § 157; lk. 101, § 159.

1277 (normandi ja pikardi murdepiiril) : (*ferme et*) *estaule* (< lad. *stabile*); lk. 13, nr. IX. Nord (: Lille) 1269 : *estaulement*, *estaule*; lk. 18, nr. XI. Belg. Hennegau (: Tournai) 1273 : (*ferme et*) *estaule*; lk. 23, nr. XVI. Lüttich 1279 : *estaule*; lk. 25, 26, nr. XVIII Belg. Luxemburg (: St. Hubert) 1272 : (*l'église de*) *Staulles* < *Stabulis*; lk. 7, nr. V. Pas-de-Calais 1270 : (*a fait*) *irretaulement*; lk. 18; nr. XII. Belg. Hennegau (: Mons) 1269 : (*se molnerie*) *iretaule*; lk. 14, nr. X Belg. Hennegau (: Tournai) 1239 : (*et nos*) *tenaules* . . . , *as tenaules* . . . Ent rööbiti esineb juhte vokaliseerimata *b*-ga koguni sama murdeala piirides, nagu lk. 7, nr. V. Pas-de-Calais 1270, lk. 8, nr. VI. Pas-de-Calais 1279 : (*ferme et*) *estable* (pikardi murre); sama kohtame ka vallooni (lk. 21, nr. XIV, XV; lk. 24, 25, nr. XVII; lk. 26, nr. XIX; lk. 27, nr. XX; lk. 28, nr. XXI — kõikjal *estable*, *etable*; lk. 25, nr. XVIII *estauble*) ja anglonormandi murdeis (lk. 115, nr. LXXX, *estable*). Kõik näited dateeruvad 13. sajandist.

Analoogiline areng esineb ühendis *-abr* (+ vok.) + kons., kusjuures intervokaalne *-br-* > *-br-*, näit. *fābrica* > *+fābrga* > *+faurga* — vprov. *faurga* (ja *farga*), pr. *forge*; võrdle rum. *faur* lad. *fabru(m)*; vpr. *faure* (*fabre*) < *fabrem*.

Põhja- ja kirdemurretes esineb keskajal ülalkäsiteldud bilabiaalse hõõrdhääliku vokaalistumine kaashääliku vahetult järgnedes ka teiste vokaalide järel kui *a*, näiteks lad. *nēbula* (> vprov. *neula*) > põhja- ja kirdem. *nieule*, vpr. *nieble*; lad. *pōpūlu(m)* > põhja- ja kirdem. *peule*, vpr. *pueble*, jne. Vanaprov. keeles annab lad. *scribere* — *escriure*, lad. *liberare* — *liurar*. Klad. *sūper*, *sūpra*, rlad. *sōper*, *sōpra* esineb vpr. keeles lauserõhulisena kujul *soure* rõhuta kujude *sōr(e)*, *sūr(e)* kõrval. Rum. keeles esineb *b* vokaalistumine ühendis intervokaalne *-br-* vokaali *e* järel sõnas *Fāurar* (< lad. *Fēbruarius* üle vahevormi *Fēbrarius* — *um*).

Võrdluseks olgu mainitud, et sama vokaalistumise täishääliku *a* järel läbis ka germaani (frangi) *w*. Tekkinud diftong *aw* samastus gallo-romaani diftongiga *au* ning monoftongistus hiljem koos viimasega.³⁴

Kuna mõned kalduvad nägema prantsuse futurumis *aurai* vastava provansi verbivormi mõju, vaatleme veidi lähemalt olukordi ses suhtes provansi keeles. Konsonantide *l* ja *r* ees läbib

³⁴ E. Kieckers, Hist. lat. Grammatik, I, lk. 60 (§ 40, 1); II, lk. 272 (§ 89), 303 (§ 97). H. Rheinfelder, Altfranz. Grammatik, I, lk. 160, 234, 258, 259. Ed. Schwan — D. Behrens, Gramm. des Altfranz. § 26, 2; § 109; § 210 Anm. C. H. Grandgent, An Introduction to Vulgar Latin, lk. 101 (§ 236), 132 (§ 314), 133 (§ 314), 134 (§ 318), 137 (§ 325). P. Marchot, Petite phonétique du français pré littéraire, lk. 62. F. Diez, Gram. der romanischen Sprachen, lk. 231, 235, 237. H. Tiktin, Rumänisches Elementarbuch, Heidelberg 1905. § 49, § 73, § 11. W. Meyer-Lübke, Roman. etymol. Wörterbuch, Heidelberg 1935, lk. 309, 310 (nr. 3625). E. Schultz-Gora, Altprovenzalisches Elementarbuch, Heidelberg 1924, lk. 43 (§ 70, 6).

lad. *b* vana-prov. keeles kahe- ja kolme-*b* arengu: ta jääb kas püsima või siirdub vaheastme *ǃ* (Schultz-Gora: *+v*) kaudu *u*-ks. See kahe- ja kolme-*b* areng esineb sageli ühes ja samas sõnas. Nagu ilmneb eelnevaist näiteist, ei etenda *b*-le eelnev vokaal seejuures mingit osa. Abiaegsõna *aver* puhul esineb futuurumis ja futuurumi imperfektis (ehk esimeses konditsionaalis) alati diftong *au*. Mõnel juhul kohtame isegi lühivormi *ara* (v. Appel, Provenz. Chrestom., lk. 17 märkuses esinevate teisendite loetelu). Veel esineb kujusid *auerai*, *averen*, *auera*, *avero*, *aueran* ning gaskooni tekstides *abera*. Verbi *saber* puhul on vastavad vormid aga alati *b*-lised. Esitatust nähtub, et vana-prov. keeles on käsiteldaval juhul areng üpris mitmepalgeline. Muide oleks käesoleva väga tavalise abi-*v* verbi puhul laenamine mõnest teisest idioomist, näit. provansi keelest, väga küsitav. Probleemi lahendust tuleb niisiis taotleda prantsuse keelealal.³⁵

Romaani uusmoodustisena, mille algmed ulatuvad muide hilisemasse rahvaladina keelde, annab lad. *hábēre hábēō* *vpr.* futuurumi *avrai*, lad. *hábēre hábēbām* *vpr.* konditsionaali *avroie* (hiljem lisandub analoogiline *-s ainsuse 2. isikust*) ja eelmisega rööbiti arenev rlad. **šāpēre hábēō* *vpr.* futuurumi *savrai* ning rlad. **šāpēre hábēbām* *vpr.* konditsionaali *savroie* (pluss hilisem analoogiline *-s*). Nii on ühend *-vr-* vana-prantsuse keeles neis vormides algupärane. Milline oli aga *-v-* lähem foneetiline värving ühendis *-avr-* laialdase prantsuse keeleala üksikutes osades (s. o. kas bilabiaalne või labiodentaalne), pole tekstide najal võimalik kindlasti väita, kuna vana-prants. käsikirjades esineb häälikute *u* ning *v* tähistamiseks kaasaja kahe kirjamärgi asemel vaid üksainus, nimelt *u*. Kui J. Bröhan, kes eeldab labiodentaalse *v* olemasolu, esitab käesoleval puhul riiminäiteid 12. ja 13. sajandi teoseist, nagu *n'avra* : *navra* (Li Romans de Carité 1049), *avrai* : *navrai* (Jehan et Blonde 1055), *aura* : *navra* (Rom. de la Rose IV⁵⁶²), *aurez* : *navrez* (sammas III²²⁰), *avre* : *navre* (Salu d'amors 200), siis ei tohiks neist veel järelduda mõlemas sõnas *v* ühesugune (s. o. labiodentaalne) hääldus, vaid pigemini üksnes *v* konsonantne iseloom. Tõsiasi on, et esitatud sõnapaaris esinebki hilisemate grammatikute väidete järgi *-v-* silmatorkav foneetiline erinevus. Mõni sajand edasi nõuab J. Pillot nende sõnade puhul juba ranget vahetegemist kirjas, s. o. esimeses sõnas diftongi *au*, teises aga *av-d*.

³⁵ G. Gröber, Grundriß der rom. Philologie I², lk. 836 (Suchier). G. Schultz-Gora, Altprov. Elementarbuch, lk. 42 (§ 63a), 43 (§ 70, 6). W. Meyer-Lübke, Histor. Gram. der rom. Sprachen, § 342. G. Körting, Der Formenbau des franz. Verbuns, lk. 265. Fr. Hild, Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France, lk. 114. C. Appel, Provenz. Chrestom. mit Abriss der Formenlehre und Glossar. Leipzig 1930, lk. XXXIII, XXXIV. C. Fr. Wolff, Futur und Conditional II im Altprovenzalischen. Diss. Marburg 1884: *aver*, lk. 39 (nr. 62); *saber*, lk. 35 (nr. 62).

Siinkohal meenutatagu kirjutise algupoolel vastuväitleja esitatud sõnu *havre*, *navrer* ja *cadavre*, milledes häälikuühendi *-vr-* päritolu ja iseloom vajab selgitamist. Sõna *havre* on saadud 12. sajandi germaani keelist, kus ta esines kujul *havene*. Hääliku *v* algne foneetiline väärtus selles sõnas on *f*; *n* aga on dissimileerunud *r*-iks. Verb *navrer* esineb veel 12. sajandil kujul *nafrer*, ja alles 13. sajandil saab temast *navrer*. Seegi sõna pärineb germaani keelist. Tema lähtevormiks peetakse problemaatilist frangi sõna **narwa*, milles metateesi tõttu on ühendist *-rw-* saanud *-wr-* > *-fr-*. Sõna *cadavre* on aga hiline (16. sajandist pärinev) ladina tarksõna vormist *cadāver*. Seega on täiesti ilmne, et neid käesoleval puhul kriteeriumidena kasutada ei saa. Küsimuse lahendamiseks tuleb niisiis kasutada ürikulisi materjale, ladina põhikeeles esinenud ja tema tütarkeelis veelgi esinevaid analoogilisi häälikuarengu nähte, grammatikute vihjeid ning kaasaegseid murdeandmeid.³⁶

Abiverbi *avoir* ning verbi *savoir* kõnesolevad ajavormid esinevad vana-prantsuse tekstides väga mitmesugusel kujul.

1. Uhesilbilistena *aur-* ning *auer-*. Viimases esinev *e* on grammatikute väidetele diakriitiline märk ja tähistab *u* konsonantset iseloomu. Ent millist hääldamist selle konsonantsuse all tuleb mõista (bilabiaalset või labiodentaalset), ei selgu lähemalt. G. Körtingi järgi on kõnesolev säilinud *u*-ga kuju eriti omane prantsuse keeleala keskosale.³⁷

2. Kahesilbiline laiendatud *auer-* häälduva *e*-ga esineb peamiselt idapoolseis, vähem läänepoolseis murdeis. Fr. Holle ja G. Körting näevad selles 1. konjugatsiooni mõju. Murdeti esineb *e* asemel ka *a* või *i*. Alexander Barclay (16. saj.) mainib seda vormi laitusega ja nimetab teda ebasobivaks heale prantsuse keelepruugile.³⁸

3. Labiaalita kuju *ar-*, mis omistatakse domineeriva vormina kirdemurdeile. J. Bröhani järgi, omades suurima leviku just pikardi ja vallooni aladel, on nimetatud vorm suhteliselt harul-

³⁶ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935, lk. 134 (nr. 1450), 337 (nr. 3982). Oscar Bloch — W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris 1932. T. I, lk. 110, 361. T. II, lk. 88. E. Kieckers, *Historische lateinische Grammatik*, II, lk. 283, 289 (§ 95). J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*. Greifswald, 1889, lk. 42.

³⁷ Fr. Holle, *Avoir und savoir in den altfranz. Mundarten*, lk. 77, 78, 89. J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*, lk. 37, 42—46. G. Körting, *Der Formenbau des franz. Verbuns*, lk. 264. W. Meyer-Lübke, *Hist. Gram. der franz. Sprache I*. § 342. Ed. Schwan — D. Behrens, *Grammatik des Altfranzösischen*, § 13, 3. Anm.

³⁸ Fr. Holle, *Avoir und savoir in den altfranz. Mundarten*, lk. 78—81. J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*, lk. 38—42. G. Körting, *Der Formenbau des franz. Verbuns*, lk. 264. Ch. Thurot, *De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle, d'après les témoignages des grammairiens*. Paris 1881. I, 432.

dane normandi ja anglonormandi murdeis, veidi sagedasem loodes, ent jällegi haruldasem prantsuse keeleala keskosas. Ta märgib (lk. 43), et «ganz vereinzelt steht das *ara* Rou I 73. Die Belege aus den Hss B und D des Rou III *arai* (BD) 162, *arait* (BD) 7179, 4496 (Hs. B) rühren wohl von den pikardischen Schreibern her.» Ent Fr. Pluquet oma «Le Roman de Rou et des Ducs de Normandie par Robert Wace» (Paris 1827) väljaandes nendib pärast käsikirjade loetelu, et võrrelnud neid üksteisega, täitnud ta väljaantavas tekstis kõik lüngad ning erinevuste puhul valinud parima lugemisviisi. Nii viisi loodab ta olevat restaureerinud täielikuima, õigeima ning selgeima teksti ühest Wace' ajaloolisest teosest. Hiljem mainib P., et Wace olnud umbes 20 aastat Bayeux's kanoonikuks ja tema tõis tarvitavat murret kõneldavat veelgi ümbruskonna maarahva hulgas... Vastupidi J. Bröhani väitele esineb Pluquet' tekstis labiaalita kuju *ar-* väga sageli. J. Bröhani poolt juba mainitud *ara* I 79 kõrval esinevad *areit* I 536, 949, *arait* I 1458, *aras* I 954, *ara* I 852, 1408, *aront* I 951, 868, 1023, 1233, *sarez* I 1460, jne. Küll pole nende ridade kirjutaja toodud ulatuses kohanud ühtki *v*-list vormi.

Käsiteldud kuju levikut piiritlevad veel Holle, Hild, Nyrop, Körting jt. Holle järgi olewat nimetatud labiaalita vorm kirde-murdeist tunginud isegi prantsuse keeleala kesk- ja osalt loodes-osassegi.

On tõsiasi, et algupärase *v*-lise vormi kõrvale ilmub kõnesolev *v*-ta kuju juba üpris varakult. Ent tema tekkeloo suhtes pole tänaseni jõutud ühisele vaatekohale. Seletuskatsete ja nende vastuväidete loetelu esineb Fr. Hollel ja Fr. Hildil, seletuskatseid G. Körtingil jt.

Fr. Hild märgib *avoir* puhul, et see abiverbina sagedase tarvitamise tõttu omab eeldusi kiiremaks kulumiseks ja on seepärast arengult erilises olukorras. Sellele võiks kõhklemata lisada ka verb *savoir*, mis pole igapäevases keeletarvituses sugugi vähem sagedane.

Eelnevad foneetilised tähelepanekud tohiksid õigustada oletust, et ühendis *avr-* (s. t. *av* + *kons.*) on keskmine komponent *v* bilabiaalne (niisiis *abr-*, *ayr-*), millest kiirkõne (allegretto) vormidele omase komprimeerumistungi tõttu, labiaalelemendi üha nõrgenedes, tuleneb raskusteta kuju *ar-*. W. Foerster väidab, et vormis *avrai* võis *v* kaduda, ning Metzke tuletab *arai* diftongiliselt häälduvast kujust *aurai*. Nimetatud vormide levik prantsuse keeleala põhjaosas on tähelepanedava ulatusega, leidudes vastava ala kirjanduslikes mälestistes ja koguni keelelt muidu alalhoidlikkudes ametlikkudes dokumentides algupäraste vormide kõrval. Järgnevates näidetes, mis pärinevad Ed. Schwani ja D. Behrensi raamatu «Grammatik des Altfranzösischen» III osas leiduvatest ürikutest, esinevad näiteks: a) normandi murde alal: lk. 110,

nr. LXXV. Manche 1298 : *aroent*; lk. 112, nr. LXXVIII. Seine-Inférieure (: Rouen) 1266 : *avraient* ja lk. 113 : *avra* ning *raron*; — b) pikardi murde alal: lk. 6, nr. III. Oise (: Noyon) 1260 : *averoit*; lk. 13, nr. IX. Nord (: Lille) 1269 : *aront*; lk. 14, nr. X. Belgisch Hennegau (: Tournai) 1239 : *aura*; samas lk. 15: *saurommes* ja *aura*, *aurommes* (vrd. aga samas *navre*); lk. 17, nr. XI. Belg. Hennegau (: Tournai) 1273 : *ara*; — c) vallooni murde alal: lk. 21, nr. XIV. Lüttich 1236 : *aurat*; lk. 24, nr. XVII. Namur (: Andenne) 1273 : *auront* ja *auroit*. Siinpuhul lubatagu tähendada, et tekstis eraldatakse *v-d* ning *u-d*.

Kirjas ja isegi igapäevases kõnes püsis käsitledav lühivorm grammatikute sellekohaste vihjete järgi otsustades (Cauchie 1570, lk. 116; Baif 1574; Meigret 1545, lk. 107; Bèze 1584, lk. 49; Etienne 1587, lk. 45; Sylvius 1531, lk. 130) veel 16. sajandil, mil ta aegapidi kõrvale tõrjuti ning lõppeks täielikult asendati uue vormiga. Sellest peale on tema asukoht veel vaid murdeis.

ar- kõrvale esineb juba õige varakult, kuigi väheseid kordi, vana-prantsuse keeles *or-*. Fr. Hild motiveerib seda nähtu hääliku-füsioloogiliselt, s. o. labiaal kaob ja rõhuelne $a > o$. G. Körting oletab perfekti *oi*, *ot*, *orent* ning futuurumite *voldrai*, *toldrai* jne. mõju. J. Bröhan eeldab koguni ühendis *av-* teise liitosis (s. o. *v*) varajast vokaalistumist ning tekkinud diftongi *au* edasist monoftongistumist *o-ks*. Ent kokkuvõttes on tegu käesoleval puhul siiski vaid väheste üksikjuhtudega.

Olgu tähendatud, et ka vanemas itaalia keeles esineb pikema futuurumivormi *avro* (sünkopeerunud kujust *avero*) kõrvale lühivorm *aro*, samuti *saro* verbist *sapere* (pikem vorm *sapro sapero*). B. Wiese «Altitalienisches Elementarbuch» lõpus leiduvais itaalia keele vanemates mälestistes esineb verbist *avere*, *auere* järgmisi futuurumivorme: *aurai*, *aura*, *havra* jne.³⁹

Uus vorm, mis kirja- ning ühiskeeles kõrvale tõrjus ja asendas kõik teised, on kaasaegne üldtarvitatav kuju *au-* (hääldatuna *o*), mille tekkeloo suhtes, nagu eespool nägime, peaaegu iga uurija on eriarvamusel ja millel seni puudub kõigile vastuvõetav ning kõiki rahuldav seletus. Käesoleva kirjutise alguses on esitatud rida arvamusi ja lahenduskatseid, kuid neist pole võimalik tuletada mingit üldistust. Olukord saab aga selgeks,

³⁹ Robert Wace, Le Roman de Rou et des ducs de Normandie. I. Publ. par Fr. Pluquet. Rouen 1827, lk. XV—XX ja 71,4. Fr. Holle, *Avoir* und *savoir* in den altfranz. Mundarten, lk. 81—87. Fr. Hild, Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France, lk. 110—111, 114—115. Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française II, § 208. G. Körting, Der Formenbau des franz. Verbums, lk. 264—266. Fr. Brunot, Histoire de la langue française dès l'origine à 1900. T. I. Paris 1905, lk. 445. T. II. Paris 1922, lk. 362, 363. J. Bröhan, Die Futurbildung im Altfranzösischen, lk. 43—46. B. Wiese, Altitalienisches Elementarbuch. Heidelberg 1904, lk. 153 (§ 254) ja tekstid lk. 197 jj.

kui meenutada kaugesse ladina ajastusse ulatuvat keele sise-
mist seadust häälikute *v* ja *b* bilabiaalsest, s. o. poolvokaalsest
iseloomust juba klad., eriti aga rlad. keeles ning romaani keelte
varajasematel astmetel. Selle seaduse järgi püsis konsonantide
r ja *l* ees, eriti aga ühendis *abr-* (*aur-*) ladina ajastust pärinev
bilabiaalne (poolvokaalne) element *b* (*u*) väga kaua.

Prantsuse keeleala kirde- ja põhjamurdeis kaob teatavasti
kõnesolev bilabiaalne element verbide *avoir* ja *savoir* futuurumi-
ning konditsionaalivormides. Prantsuse keeleala keskosas on see-
vastu olnud areng erinev: bilabiaalne element püsib ja tema
foneetiline areng kulgeb sulu lõdvenemise ning avarandumise
suunas.

Tõsi küll, Sylviuse (1531, lk. 130) nendimg «J'aûrai... Quidam
per u consonum pronuntiare malunt...» jätab mõnel määral
lahtiseks tolle «u consonum» ligema foneetilise iseloomu. Ja üksikute
uurijate poolt ongi seda erinevalt tõlgitsetud. Nii arvab
Fr. Holle võivat sellest välja lugeda «noch ausdrücklich konsonantische
Aussprache des v.» Samuti tõlgitseb Ch. Thurot Sylviuse «l'u consonne,
c'est-à-dire le v.» See kõik aga ei selgita, millist *v*-d nimetatud «u
consonum» all tuleb mõista, bilabiaalset või labiodentaalset, sest
Thurot'l eneselgi näib olevat kõnesoleva mõiste piiritelu üpris ebamäärane.
Ent kaugemale aitavad meid ses suhtes teised Sylviuse kaasaegsed
grammatikud, Nii nendib Loys Meigret (1545, lk. 94, 107) vorme
j'aorey, *aoroè*, *saorey*. Selle kohta märgib Thurot, et Meigret
tunnustab diftongi vormiliselt ning kirjutab *au* asemel kõikjal *ao*.
Théodore de Bèze (1584, lk. 49), eelistades kirdemurdelisi labiaalita
kujusid «eksituse» tõttu esile kerkinud diftongilistele *au*-vormidele,
lausub: «illud est observandum errore factum est in futuro
indicativi et præterito imperfecto conjunctivi ab infinito modo
verbi habere v consonans tanquam vocalis in hunc diphthongum
au coiens pronuntiarum coeperit...» Philippe Garnier (1607,
³1625) kõrvutab *i'auray* sõnadega *autrement*, *beaucoup* kui sama
diftongi *au* omavaid. J. Pillot (1550, lk. 123 n. 1) nõuab kirjutamisel
vahe-tegemist sõnades *naûra* (*vulneravit*) ja *naura* (*non habebit*).
See näitab, et sõnas *naûra* tuleb lugeda *av* pro *au*, Cauchie
(1570, lk. 116) nendib *i'auray* puhul labiaalita *i'aray* kõrval ka
selle monoftongset kuju *i'orey* (alii hoc tempus efferunt u
reieto, i'aray... alii i'orey); ent aastal 1575 esitab sama Cauchie
üksnes *i'auray* (lk. 150).

Toodud näited on sellised, kus ühendi *avr-* foneetiline
ise-loom on väljaspool kahtlust, s. o. *av* võrdub diftongile *au* (*au*),
milles *u*-le võib mõnel puhul omistada teatavat konsonantsuse
astet. Nende kõrval esineb samaaegselt *au*-lisi vorme, mis
otseste vihjete puududes ja tookordse kirjaviisi kahepaiksuse
tõttu pole samavõrd läbipaistvad, näit. *auray*, *auroy* (Barcley

1521, lk. 807), *auront* (Baif 1574), *auroè*, *aurè* (Ramus 1572, lk. 90), *scauray*, *scauroye* (Meigret 1545), *scaurions* (Pasquier 1572) jne., ent varem esitatud kahtlusvabade näidete tõttu tarvitseks ka viimaste puhul vaevalt kahelda neis esineva *au* diftong-suses.

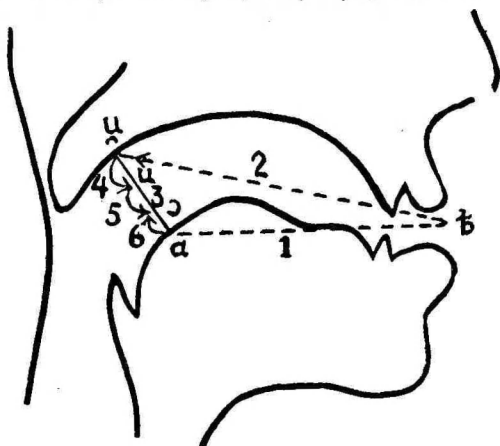
Hääliku *v* (foneetiliselt *ʋ* $\bar{u}$) «vokaalistumise» võimalusele on riivamisi vihjanud ka mõned varajasemad uurijad, ent suutmata mõista tõelisi põhjusi, mis tekitasid kõnesoleva muutumise. Nägemata selles keele ühe sisemise seaduse toimet, otsisid nad nähtuse seletust igasugustest teisejärgulistest seikadest. Nii möö-nab J. Bröhan, kes muide eeldab algset labiodentaalset *v*-d sõnus *avrai* ja *savrai*, et hiljem too *v* vokaliseerus, mistõttu tekkisid kujud *aurai* ja *saurai*. Fr. Holle väidab, et kirjutusviisis *auvr*-esineb *-uv-* pro *uu* = *w*. Nimetatud tähega märgib Fr. Holle poolvokaali $\bar{u}$ (unter dem Einflusse des Perf. entsteht aus *avr* : *awr* und damit ergeben sich die weiteren Stufen von selbst: *au* : *ou* : *o*; — lk. 82). Niisiis esitab autor, kes käesoleval juhul peab võimalikuks perfekti mõjustust, diftongi *ou* vaheastmena siirdumisel diftongilt *au* monoftongile *o*. Grammatikute tõendid lükka-vad siiski selle väite ümber. Vokaalistunud *v*-d eeldavad veel G. Körting, E. Herzog jt.

Eelnevalt peaks piisavalt järgnema ühe kaugesse ladina keele ajastusse ulatuva eriseloomuga sisemise seaduse toime, mis romaani keelte perioodil edasi mõjudes viis prantsuse häälikuühendis *aʋr-* (*aʋr-*) bilabiaalse elemendi täielikule vokaalistu-misele verbide *avoir* ja *savoir* futuurumis ning konditsionaalis. Lõpptulemus — diftongiline kuju *aur-* — saavutatud, lakkas kõnesolev eriseloomuga sisemine seadus mõjumast ja uus, eel-nevast kvaliteedilt erinev häälikuühend liitus ladina ühendist *al* + kons. tekkinud *au*-diftongiga. Samaaegselt aga alistusid mõlemad *au*-diftongid uuele eriseloomuga sisemisele seadusele, mille toimel diftong *au* monoftongistus *o*-ks. Verbide *avoir* ja *savoir* futuurumi- ja konditsionaalivormidest kõnelevad 16. sajandi grammatikute märkmed, et neis esines tollal diftong *au*, mis vahe-astmete kaudu pikkamööda siirdus monoftongiks. Tendents monof-tongistuda ilmneb kõikjal, kuigi kohati veel hääldatakse diftongi *au* (v. Barclay 1521, lk. 303 n. 1; Palsgrave 1530, lk. 14; Meigret 1548, Escr. c. 7). Ühe vaheastmena selles arengus on gramma-tikute poolt atesteeritav diftongiline kuju *ao* (Meigret 1545, lk. 94, 107; Cauchie 1570, lk. 9; Bèze 1584, lk. 48; Hindret 1687, lk. +288; Saint-Pierre 1730, lk. 154). Kaua vankus hääldamine *ao* ning *ô* vahel, kuni lõppeks viimane sai ainumaksvaks. Bèze (Scholia AY 1554) lausub: «Galli sive latina, sive sua legant, quamvis au scribant, tamen ita proferunt, ut sonum ex a et o mixtum intelligas.» Ramus (Schola 1578, lk. 20) märgib, et «O magnum, id est ω , videtur a Francis illo sono explicari, quem scribunt

per au...» Cauchie (1575, lk. 27) väidab, et «Huius geminus sonus eum refert, quem docti Graecorum ω tribuunt... Hunc diphthongum efferentes videmur potius o quoddam longum quam au, ut in auctor sonat, pronunciare...» Péletier (1555, lk. 17) ei tunnusta enam *au*-d diftongiks. Samuti Garnier (1607, ³1625), kes ütleb, et «Galli veluti o purum efferunt, ut... i'auray q. i'ore... etc.» Demandre (1769 II, lk. 257, 530) omistab *au*-st monoftongistunud *o*-le erilise hääldusvarjundi.

Võiks öelda, et peaaegu kõik grammatikud kirjeldavad *au*-st monoftongistunud *o*-d pikana ja raskena (*grave*) neis vormides. Tolle protoonilise *au*-kaasaegset hääldamist on üksikasjaliselt kirjeldanud Vladimir Buben oma juba korduvalt mainitud raamatus *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne* (Bratislava 1935, lk. 54–55, nr. 44).⁴⁰

Käsitletava pika aja vältel toimunud foneetilise arengu üksikuid faase võiksime kinnistada järgmise skemaatilise ahelana: *ābr-* > *ayr-* > *aur-* > *aor-* > *oor-(ōr-)* > *or-, or-*.

Nimetatud arengu foneetilist toimet aitab mõista juuresolev joonis. Viimasest nähtub, et kõnesoleva häälikuühendi esimene osis — madalas suukoopa tagaosas häälduv *a* — evib ühendi teise osise suhtes tähelepandavast assimilatoorsest mõju, tõmmates selle artikulatsiooniasendit üle foneetiliste vaheastmete pide-

⁴⁰ E. Kieckers, *Historische lateinische Grammatik I*, lk. 98 (§ 65). G. Körting, *Der Formenbau des franz. Verbums*, lk. 264. Fr. Holle, *Avoir und savoir in den altfranz. Mundarten*, lk. 82. Fr. Brunot, *Histoire de la langue française dès l'origine à 1900 I*, lk. 445. II, lk. 362. Ch. Thurot, *De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle d'après les témoignages des grammairiens. I*, lk. 280, 290, 420, 425, 426, 429, 430. J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*, lk. 42. Fr. Hild, *Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France in histor.-phonet. Behandlung*, lk. 108. M. Grammont, *Traité de phonétique avec 179 figures dans le texte*. Paris 1933, lk. 204, 205.

valt enese suunas. Kuid seejuures püsib too teine osis kogu aeg huulestatuna. Jõudnud lõppeks etapp *o*-ni, kandub aegapidi *o* huulestatud hääldusseisund ka *a*-le, ja sellega kaasneval keeleasendi kõrgenemisel ning tahapoole nihkumisel sulavad mõlemad seni erinevaina püsinud diftongiosad kokku monoftongiks *o*.

О БУДУЩЕМ ВРЕМЕНИ И ОБ УСЛОВНОМ НАКЛОНЕНИИ ФРАНЦУЗСКИХ ГЛАГОЛОВ *AVOIR* И *SAVIOR*

П. П. Нурмекунд

Резюме

В представленной статье автор снова подымает много обсуждавшийся вопрос о происхождении и развитии форм будущего времени и условного наклонения французских глаголов *avoir* и *savoir*. Указывают на различные источники этих форм: провансальское влияние, воздействие письма (*au* вместо *av*) на произношение, влияние форм перфекта (*passé défini*) и иные влияния. Преимущественно же их просто обходят. В самом деле, после образования новых романских форм будущего времени и условного наклонения из народно-латинских соединений **(h)abēre (h)abēo* (старофранц. *avrai*), **(h)abēre (h)abēba(m)* (старофранц. *avroie, avrois*), **sapēre (h)abēo* (старофранц. *savrai*) и **sapēre (h)abēba(m)* (старофранц. *savroie, savrois*) в области французского языка обстоятельства сложились так, что первоначальная содержащая *v* форма принадлежала к центру, между тем как подлестоящая короткая форма *ar-* (без лабиала) и двухсложная расширенная форма *aveg-* (*auēg-*) указывала на окраинные округа той же области. Много было и смешанных округов. Надо впрочем подчеркнуть, что в данном случае речь идет о частоупотреблявшихся формах.

Автор склонен видеть в названных формах совместное действие двух факторов, а именно: 1) далеко простиравшаяся в латинский период зависящая от билабиального характера латинского звука *v* (или *b*) склонность к вокализации последнего, стоящего после гласного *a* и непосредственно перед согласным, и 2) влияние письма (*au* вместо *av*) как дополнительный ускоряющий и укрепляющий фактор. Дифтонг *au* окончательно сформировался лишь в первой половине XVI века, чтобы потом, подобно *au*, секундарно происшедшему из *al* перед согласным, через промежуточную ступень *ao* постепенно продвигаться к монофтонгу *o*.

В современных французских диалектах в данном случае ничего древнего не сохранилось. Различные средневековые формы, содержащие *v*, вытеснены вокальными, причем формы с *or* самые многочисленные.

VOM FUTUR UND KONDITIONAL DER FRANZÖSISCHEN VERBEN *AVOIR* UND *SAVOIR*

P. Nurmekund

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsätze nimmt der Verfasser die vielerörterte Frage nach der Herkunft und Entwicklung der Futur- und Konditionalformen der französischen Verben *avoir* und *savoir* wieder auf. Zwar hat man in diesen Formen Verschiedenes erblicken wollen, wie z. B. den provenzalischen Einfluß, die Wirkung des Schriftbildes (*au* für *av*) auf die Aussprache, den Einfluß der Perfektformen (*passé défini*) und sonstige Einflüsse. Vorzugsweise aber geht man an ihnen einfach vorbei. In der Tat gestaltete sich nach der Entstehung neuer romanischer Futur- und Konditionalformen aus den volkslateinischen Verbindungen **(h)abēre (h)abgo* (altfranz. *avrai*), **(h)abēre (h)abēba(m) avroie, avrois*), **sapēre (h)abgo* (altfranz. *savrai*) und **sapēre (h)abēba(m)* (altfranz. *savroie, savrois*) auf dem französischen Sprachgebiete die Sachlage dergestalt, daß die ursprüngliche einsilbige *v*-haltige Form dem Zentrum des Sprachgebietes angehörte, während die danebenstehende Kurzform *ar-* (ohne Labial) und die zweisilbige erweiterte Form *aver-* (*auer-*) den Randgebieten desselben zugewiesen waren. Vielfach gab es auch Mischgebiete. Es sei übrigens betont, daß es sich gegebenenfalls um vielgebrauchte Formen handelt.

Der Verfasser ist geneigt, in den genannten Formen die Zusammenwirkung zweier Faktoren zu sehen. Es sind: 1) der weit in die lateinische Zeit zurückreichende, vom bilabialen Charakter des lateinischen *v-* (bzw. *b-*). Lautes resultierende Hang zur Vokalisierung des letzteren nach *a*-Vokal und unmittelbar vor einem Konsonanten stehend, und 2) der Einfluß des Schriftbildes (*au* für *av*) als beschleunigender und befestigender Ergänzungsfaktor. Die endgültige Herausbildung des Diphthongs *au* erfolgte aber erst in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, um dann gleich dem sekundär aus *al* vor Konsonant entstandenen *au* über die Zwischenstufe *ao* allmählich zum Monophthongen *o* weiterzuschreiten.

In den heutigen französischen Mundarten ist gegebenenfalls nichts Altertümliches erhalten. Jegliche *v*-haltige Formen des Mittelalters sind durch vokalische verdrängt worden, wobei die *or*-Formen am zahlreichsten sind.